

Šárka Waisová, Nikola Klímová
a Lenka Kudláčová

**ENVIRONMENTÁLNÍ
SPOLUPRÁCE
JAKO NÁSTROJ
ŘEŠENÍ KONFLIKTŮ**

**Aktéři,
podmínky vzniku
a fungování**

NAKLADATELSTVÍ LIBRI
PRAHA 2016

Vydání knihy je podpořeno z Institucionální podpory na dlouholetý koncepční rozvoj výzkumné organizace 2016 Katedry politologie a mezinárodních vztahů FF ZČU.

Recenzovali:

Ing. Vít Beneš, Ph.D.

Prof. PhDr. Vít Hloušek, Ph.D.

© Západočeská univerzita v Plzni, 2016

© Šárka Waisová, Nikola Klímová, Lenka Kudláčová, 2016

© Libri, 2016

ISBN 978-80-7277-551-4

Obsah

Seznam zkratk.....	7
Poděkování	9
Úvod: Spolupráce v oblasti životního prostředí jako nástroj transformace a řešení konfliktů	11
Arménsko-ázerbájdžánský konflikt a environmentální spolupráce.....	46
Čínsko-tchajwanský konflikt a environmentální spolupráce	59
Indicko-pákistánský konflikt a environmentální spolupráce	75
Izraelsko-palestinský konflikt a environmentální spolupráce	95
Korejsko-korejský konflikt a environmentální spolupráce	115
Thajsko-kambodžský konflikt a environmentální spolupráce.....	134
Závěr.....	152
Rejstřík	160
Literatura.....	164

Seznam zkratek

- ADB – Asijská rozvojová banka
ARATS – Asociace pro vztahy přes Tchajwanskou úžinu
ASEAN – Sdružení států jihovýchodní Asie
CEPF – Fond partnerství pro ohrožené ekosystémy
CIA – Ústřední zpravodajská služba, USA
DMZ – Demilitarizovaná zóna, oblast mezi Severní a Jižní Koreou
DPP – Demokratická progresivní strana, Tchaj-wan
ECOSOC – Hospodářská a sociální rada OSN
ENEA – Úřad pro východní a severovýchodní Asii při Hospodářské a sociální komisi OSN pro Asii a Tichomoří
ENVSEC – Environmentální a bezpečnostní iniciativa
EU – Evropská unie
FAO – Organizace pro výživu a zemědělství
FoEMe – Přátelé země, Blízký východ
GEF – Světový program ochrany životního prostředí, Světová banka
HIIK – Heidelbergský institut pro výzkum konfliktů
HSF – Nadace Hannse Seidla
ICG – International Crisis Group
ICIMOD – Mezinárodní centrum pro integrovaný rozvoj horských oblastí
ICRAN – Mezinárodní síť pro sledování korálových útesů
IFAD – Mezinárodní fond pro zemědělský rozvoj
IMO – Mezinárodní maritimní organizace
IPCRI – Izrael-Palestina: Kreativní regionální iniciativa, think tank
IPMGCC – Indicko-pákistánský workshop pro novináře zabývající se klimatickými změnami
ITTO – Mezinárodní organizace pro tropické dřevo
IUCN – Mezinárodní unie na ochranu přírody
JICA – Japonská rozvojová agentura
KLDK – Korejská lidově demokratická republika (Severní Korea)
KMT – Kuomintang, Čínská republika (Tchaj-wan)
LEAD – Nevládní organizace „Leadership for Environment and Development“
LoC – Linie kontroly mezi Indií a Pákistánem, oblast Kašmíru

MERC – Blízkovýchodní regionální spolupráce
MSD – Mezinárodní soudní dvůr
MZV – Ministerstvo zahraničních věcí
MŽP – Ministerstvo životního prostředí
NATO – Severoatlantická aliance
NEASPEC – Subregionální program pro environmentální spolupráci
v severovýchodní Asii
NGO – Nevládní organizace
NORAD – Norská rozvojová agentura
OBSE – Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OECD – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OOP – Organizace pro osvobození Palestiny
OSN – Organizace spojených národů
PA – Palestinská autorita
PIES – Palestinsko-izraelský environmentální sekretariát
PRIO – Institut pro výzkum míru, Oslo
REC – Regionální environmentální centrum (pro Kavkaz)
SAARC – Jihoasijská asociace pro regionální spolupráci
SACEP – Jihoasijský program pro spolupráci v oblasti životního prostředí
SEF – Nadace pro přesúžinové vztahy
SIDA – Švédská rozvojová agentura
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
UCDP/PRIO – Program pro výzkum konfliktů, univerzita v Uppsale
UKAID – Britská rozvojová agentura
UNCLOS – Konvence OSN o mořském právu
UNDP – Program OSN pro rozvoj
UNECE – Hospodářská komise OSN pro Evropu
UNEP – Program OSN pro životní prostředí
UNESCAP – Ekonomická a sociální komise OSN pro Asii a Tichomoří
UNESCO – Organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu
UNMOGIP – Mise OSN v Indii a Pákistánu
USAID – Americká rozvojová agentura
WB – Světová banka
WCPA – Světová komise pro chráněná území
WWF – Světový fond na ochranu přírody
ŽP – životní prostředí

Poděkování

Předložený manuskript vznikl několik let v rámci výzkumných projektů spolupráce mezi akademickými pracovníky a studenty Západočeské univerzity v Plzni, konkrétně projektu „Environmentální spolupráce v konfliktních oblastech: podmínky a možnosti“ (SGS-2014-011) a projektu „Environmentální spolupráce jako nástroj transformace konfliktů“ (SGS-2016-032). Části některých kapitol byly publikovány jako odborné články v recenzovaných českých i zahraničních časopisech (CEJISS, Mezinárodní vztahy, Politické vědy). Výsledky výzkumu byly též prezentovány na domácích i zahraničních konferencích. Autorky by na tomto místě rády poděkovaly Západočeské univerzitě za několikaletou podporu výzkumu, recenzentům tohoto manuskriptu – Dr. Vítu Benešovi a prof. Vítu Hlouškovi – a též všem recenzentům, kteří v průběhu výzkumu a publikování prvních výstupů četli a komentovali jednotlivé články. Nemenší poděkování patří i pracovníkům vydavatelství Libri, zejména paní Olze Čamkové, která nám mj. pomohla vypořádat se s nástrahami přepisu cizojazyčných názvů do češtiny.

Úvod – Spolupráce v oblasti životního prostředí jako nástroj transformace a řešení konfliktů

ŠÁRKA WAISOVÁ¹

Životní prostředí jako politické téma má krátkou, ale bohatou historii. Environmentální témata pronikala do politické agendy od poloviny 60. let 20. století, a to v různých podobách. Jednou z nejnovějších je myšlenka využít environmentální spolupráci jako nástroj transformace a řešení konfliktů. Ta se objevila v 90. letech v souvislosti se snahou hledat účinnější nástroje řešení konfliktů (Crocker 2011, s. 5). První autoři (např. A. Westing) často působili jako environmentální odborníci a ve svých textech propagovali takzvané mírové přírodní parky. Ty měly chránit místní ekosystémy před dopady ozbrojených konfliktů. Idea mírových parků byla rozpracována v souvislosti s řešením konfliktů, jejichž příčinou byly přírodní zdroje a nerostné suroviny. Velká pozornost byla věnována především konfliktům o vodu, tzv. konfliktním diamantům, coltanu² a tropickému dřevu (srov. např. Le Billon 2009; Matthew, Switzer a Halle 2002). Později někteří autoři (např. Ali 2007; Conca a Dabelko 2002; Kramer 2008; Westing 2010) začali uvažovat o možnosti využít environmentální spolupráci jako nástroj transformace a řešení konfliktů bez ohledu na jejich příčinu, intenzitu či stadium (Conca a Dabelko 2002; Wallace a Conca 2012). Tato úvaha je založena na předpokladu, že konflikt a spolupráce mohou koexistovat a kooperativní přístup k plánování, řízení a využívání environmentálních zdrojů může podpořit důvěru, komunikaci a interakce mezi stranami konfliktu a přispět k transformaci hrozeb a nejistot. Podle uvedených autorů pomáhá environmentální spolupráce internalizovat normy, formovat

¹ Tato kapitola mj. čerpá z autorčiných textů, které vyšly v odborných časopisech v předchozích letech. Jedná se zejména o WAISOVÁ, Šárka (2013): Od hrozby k příležitosti: Vede nedostatek environmentálních zdrojů ke spolupráci? *Mezinárodní vztahy*, Vol. 48, No. 3, s. 32–61; WAISOVÁ, Šárka (2014): Environmentální spolupráce v konfliktních oblastech. *Mezinárodní vztahy*, vol. 49, no. 3, s. 5–25; WAISOVÁ, Šárka (2015): Spolupráce v oblasti životního prostředí jako nástroj řešení konfliktů: Historie a kritika přístupu. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 50, No. 2, s. 45–64.

² Coltan je průmyslový název kolumbitu-tantalitu, rudy, ze které se získávají prvky niob a tantal.

regionální identity a zájmy, operacionalizovat rutinní mezinárodní komunikaci a marginalizovat přijatelnost použití síly. Jinými slovy řečeno, environmentální spolupráce je chápána jako nástroj pro transformaci anebo řešení konfliktu, protože umožňuje institucionální a behaviorální změnu i změnu přístupu angažujících se aktérů (srov. Galtung 1996).

Myšlenka využití environmentální spolupráci jako nástroj pro transformaci a řešení konfliktů nezaujala jen badatele, ale i mezinárodních instituce. Objevila se v agendě OBSE (zde pod pojmem „environmentální budování důvěry“), UNEP (zde pod pojmem „environmentální budování míru“), Světové banky, Asijské rozvojové banky, Evropské unie a NATO, mezinárodních ekologických agentur a mnoha nevládních organizací – např. World Wild Found či MacArthur Foundation (ENVSEC n. d.; IUCN 2013; OBSE 2012; UNEP 2009).

Navzdory rostoucímu počtu projektů deklarujících využití environmentální spolupráce jako nástroje transformace a řešení konfliktů a vědeckých prací zabývajících se tímto tématem se domníváme, že existuje celá řada nejasností a otázek týkajících se úvah o takovémto využívání environmentální spolupráce. I když dosud vznikly mnohé studie konkrétních případů³, až na několik výjimek – za zmínku stojí především Barquet et al. (2010) – chybí systematická analýza a výzkum prostřednictvím jednotného analytického rámce či testování konkrétních hypotéz u více případů. Tuto mezeru chceme zaplnit předkládanou knihou. náš výzkum se bude zabývat podmínkami vzniku a podobami environmentální spolupráce v oblastech politických konfliktů a aktéry této spolupráce. V šesti případových studiích budeme prostřednictvím podrobného sledování procesu (tzv. *process tracing*) vzniku a fungování environmentální spolupráce v oblastech politických konfliktů hledat odpovědi na tři otázky (viz níže). Více informací o uvedených tématech nám umožní zpřesnit úvahy o environmentální spolupráci jako nástroji transformace a řešení konfliktů a poskytne lepší zázemí pro aktéry, kteří se podílejí na environmentálních projektech v konfliktních oblastech. Podrobné sledování procesu prostřednictvím sady vzájemně propojených otázek jsme se rozhodly využít proto, že jak poznamenal S. Hoffmann (1960), v situaci, kdy neexistuje teorie nebo kdy se teorie utváří a je ověřována, je sada vzájemně propojených otázek vytvářejících rámec pro empirický výzkum nejuspěšnější strategií výzkumu.

³ Například Bernauer et al. (2012), Kramer (2008), Lafontaine (2006), Martin et al. (2011), Matthew, Halle a Switzer (2002) a Payne (1998). Mnohé další zmiňujeme dále v textu.

STRUKTURA KNIHY

V této kapitole nejprve představíme vývoj přístupu „environmentální spolupráce jako nástroje pro transformaci a řešení konfliktů“, teoretické a metodologické mezery ve výzkumu a aplikační obtíže tohoto přístupu. V návaznosti na analýzu vývoje přístupu a mezer ve výzkumu představíme sadu tří výzkumných otázek. V závěru kapitoly pak zdůvodňujeme výběr případů a přibližujeme metodu výzkumu.

Druhá až sedmá kapitola obsahují případové studie, které detailně sledují proces vzniku a fungování environmentální spolupráce v šesti různých regionech, v nichž probíhají politické konflikty. Případové studie jsou strukturovány analogicky: Nejprve stručně představí historii každého konfliktu, seznámí čtenáře s největšími ekologickými problémy a nejaktuálnějšími environmentálními tématy, s nimiž se konkrétní region potýká, a poté hledají odpovědi na výzkumné otázky. Části věnované historii konfliktu a největším ekologickým problémům zkoumané oblasti jsou podstatné proto, že pomáhají pochopit kontext environmentální spolupráce v konfliktní oblasti. Tento kontext je ve všech zkoumaných případech jedinečný. Bez znalosti kontextu daného případu nelze vyvozovat žádné závěry o vzniku a fungování environmentální spolupráce v oblastech konfliktů. Závěrečná kapitola čerpá z dílčích závěrů případových studií, shrnuje dosažené poznatky a odpovídá na výzkumné otázky. V závěrečné části se též snažíme načrtnout další témata, která by bylo třeba podrobit výzkumu, a zamýšlíme se nad politickým dopadem výsledků naší analýzy.

Spolupráce v oblasti životního prostředí jako nástroj transformace a řešení konfliktů: historie a kritika přístupu

Na tomto místě se budeme zabývat tím, jak se vyvinula představa o možnosti využít environmentální spolupráci jako nástroj transformace a řešení konfliktů a budeme analyzovat slabiny a problémy tohoto přístupu. Motivací pro tuto kapitolu byla skutečnost, že chybí systematická a kritická analýza literatury zabývající se environmentální spoluprací jako nástrojem transformace a řešení konfliktů i kritická evaluace přístupu jako takového. Prvním počinem je nedávná studie Achima Maase, Alexandra Cariuse a Anji Wittich (2013), která konstatuje, že v rámci literatury zabý-

vající se touto oblastí neexistuje jedna koherentní škola či přístup, ale několik trendů, kolem nichž se shromažďují skupiny autorů. Tato studie však danou literaturu nehodnotí a nevyjadřuje se ani k přístupu samotnému.

V této podkapitole budeme postupovat prostřednictvím tzv. *state-of-the-art review*. Tradiční revize literatury se zaměřovala na akademické publikace. U mnoha témat tento přístup zůstává nadále relevantní. Avšak u řešení konfliktů, které má silnou praktickou dimenzi, produkují podstatnou část relevantních publikací aktéři mimo akademickou půdu, zejména mezinárodní vládní organizace a agentury, nevládní organizace, think-tanky a nezávislí badatelé. Záběr této kapitoly je tudíž rozšířen mimo okruh čistě akademických textů.

Kapitola bude v první části strukturována chronologicky. Bude analyzovat, jak se v čase vyvíjely úvahy o vztahu mezi životním prostředím, bezpečností a konflikty. Naším cílem není duplovat již publikovaná *state-of-the-art review* (např. Gleditsch 1998; Maas, Carius a Wittich 2013; OECD 2000 nebo Rønnfeldt 1997), ale představit čtenáři kontext, z něhož vzešla myšlenka o využití environmentální spolupráce jako nástroje transformace a řešení konfliktů. Druhá a třetí část budou strukturovány tematicky. Druhá část se zabývá teoretickými a metodologickými problémy a nejasnostmi přístupu. Třetí část se věnuje výzkumným výzvám a otázkám spojeným s představou o environmentální spolupráci jako nástroji transformace a řešení konfliktů. Součástí kapitoly je jako příloha tabulka, která chronologicky shrnuje vývoj úvah o vztahu mezi environmentálními tématy, bezpečností, konflikty a jejich řešením. Tabulka mapuje období od 50. let 20. století do současnosti a prezentuje vývoj v akademické oblasti i reakci politické sféry.

1. Od environmentální bezpečnosti k environmentálním konfliktům a jejich řešení

1.1 Environmentální změny a přírodní zdroje jako bezpečnostní témata

Environmentální témata se do studia bezpečnosti dostávají v průběhu 50. let, do agendy mezinárodní politiky pak v průběhu 60. let 20. století.

Autoři jako např. Harisson Brown (1954) se v tomto období zabývali vztahem mezi environmentálními změnami a bezpečností, aniž by však explicitně používali tuto terminologii. V průběhu 60. let lze pozorovat nárůst společenského, politického i badatelského zájmu o tento vztah; někteří odborníci (např. tzv. Římský klub) začali upozorňovat na možné riziko vyčerpání neobnovitelných zdrojů a na negativní environmentální dopady průmyslového a demografického růstu na mezinárodní stabilitu. Na této vlně diskuse byla v roce 1972 vydána kniha manželů Meadowsových *Meze růstu*, která předznamenávala, že možnosti rozvoje lidských populací jsou omezené množstvím dostupných zdrojů. Ropné šoky v roce 1973 daly některým tezí Meadowsových za pravdu a otázka vztahu mezi bezpečností, dostupností zdrojů a stavem životního prostředí se stala námětem politických debat i akademického výzkumu. Zájem o dané téma pramenil nejen z *Mezí růstu* a bezprostřední zkušenosti s ropnými šoky, ale i z tehdejší situace v mezinárodní politice a ze společensko-politické transformace, která probíhala v zemích západní Evropy. V desetiletích následujících po druhé světové válce začalo v západoevropských společnostech docházet k mezigeneračnímu posunu od materialistických k postmaterialistickým hodnotám, což mělo mimo jiné vliv na politické rozhodování, na institucionalizaci nových norem do státních struktur i formulování nových linií některých politik, například politiky environmentální (srov. Inglehart 1997).

Na přelomu 60. a 70. let začala pronikat bezpečnostní témata do debat ekologů a environmentálních odborníků. Například dlouholetý propagátor ochrany životního prostředí a bývalý ředitel Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) Arthur H. Westing (1972 a 1976) opakovaně upozorňoval na negativní dopady vedení války na životné prostředí. V souvislosti s dopady Vietnamské války a na pozadí uvolnění byly přijaty nové mezinárodní úmluvy o způsobech vedení války, které mimo jiné omezovaly či zakazovaly poškozování životního prostředí při přípravě na válku a při vedení války (srov. tabulku v příloze).

V průběhu 70. a 80. let se témata spojená se životním prostředím stala běžnou součástí mezinárodní agendy. V roce 1972 se konala první konference OSN o životním prostředí, v roce 1973 vznikl Program OSN pro životní prostředí, v roce 1975 proběhla Konference OSN o lidských sídlech HABITAT a v roce 1982 Valné shromáždění OSN přijalo Světovou chartu přírody (OSN 1982). V roce 1980 vydala komise OSN vedená Willy Brandtem zprávu *North – South: A Program for Survival* (Independent

Commission on International Development Issues 1980), která hovoří o nutnosti spojit úvahy o rozvoji s ochranou životního prostředí a přírodních zdrojů, a v roce 1987 komise Gro Harlem Brundtlandové zprávu *Our Common Future*, v níže je v souvislosti s termínem „trvale udržitelný rozvoj“ artikulována nezbytnost ochrany životního prostředí a přírodních zdrojů (World Commission on Environment and Development 1987).

Uvedené změny a události vedly k vzestupu tzv. nových politických ideologií jako environmentalismu včetně hlubinného ekologismu či ekofeminismu a připravily půdu pro debatu o životním prostředí a přírodních zdrojích v bezpečnostních studiích. Za klíčový text, který artikuluje souvislost mezi bezpečností a životním prostředím, je považován článek Richarda Ullmana *Redefining Security* (1983). Podle Ullmana jsou nevojenské hrozby jako nedostatek surovin či přírodní katastrofy ničivější než hrozby vojenské, protože v jejich případě státu nepomůže žádná vojenská aliance ani odstrašení. Na Ullmana na přelomu 80. a 90. let navázali další autoři, kteří myšlenku o vztahu bezpečnosti a životního prostředí dále rozvíjeli. „Environmentální bezpečnost se objevila jako transnacionální myšlenka, jejímž jádrem byl předpoklad, že zhoršování kvality životního prostředí a vyčerpání neobnovitelných zdrojů se může stát zdrojem hrozeb pro bezpečnost jedince, skupin, společností, států, ekosystémů i mezinárodního systému“ (Dabelko, citováno dle Rønnfeldt 1997, s. 474).

Nebudeme zde detailně představovat jednotlivá díla, která se věnují analýze vztahu mezi bezpečností, životním prostředím a přírodními zdroji, pokusíme se ale shrnout přístupy, které se postupně vygenerovaly. První vlna badatelů (např. Levy 1995; Tuchman Mathews 1989; či tzv. kodaňská škola, např. Buzan et al. 1998) se soustředila na výzkum vztahu mezi životním prostředím a národní bezpečností. Tito autoři považovali zhoršování životního prostředí a nedostatek přírodních zdrojů za hrozbu pro národní zájmy a hodnoty státu. Druhá vlna autorů (např. Barnett 2001; Dyer 2001; Granzeier 1997) pokládá životní prostředí za samostatný referenční objekt. Za něj považuje rovněž ekosystémy, ekologické procesy a ekologickou rovnováhu. Třetí vlna badatelů (Baechler et al. 1995; Gleick 1991, 1993; Homer-Dixon 1991, 1994; Le Billon 2009; Rustad, Lujala a Le Billon 2012) má pak za to, že zhoršování stavu životního prostředí (někteří autoři používají termín „environmentální změna“) a nedostatek přírodních zdrojů a nerostných surovin (tento stav označila tzv. torontská škola jako environmentální tíseň) se mohou stát příčinou vypuknutí konfliktu a že se přírodní zdroje a nerostné su-